

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОЛЯ ЇЇ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ

Актуальність теми. У власній життєдіяльності людина постає і як об'єкт, що існує в соціальному світі, і як суб'єкт, що конструює цей світ у своїй смислоутворювальній діяльності. Зовнішні фактори життєдіяльності особистості неминуче переломлюються крізь її внутрішню структуру, набутий досвід, індивідуальні особливості і прагнення. Особистість створює свій життєвий світ, структуруючи зовнішню реальність відповідно до внутрішньої. Отже, поняття життєвого світу виступає важливою концептуальною моделлю для розкриття механізмів взаємозв'язку внутрішнього і зовнішнього у життєдіяльності особистості, для теоретичної реконструкції багатовимірного відображення реальності, де об'єктивна реальність отримує кілька різних інтерпретацій (перцептивну, образну, вербальну, символічну).

Однією із визначальних характеристик життєвого світу є просторовість. У сучасних умовах під впливом процесів модернізації, глобалізації, віртуалізації просторові характеристики життєвого світу людини зазнають кардинальних трансформацій, які задають якісно нові соціокультурні параметри для самовизначення і самоздійснення особистості. Звідси і випливає потреба у теоретичному осмисленні трансформацій життєвого світу особистості у взаємозв'язку із процесами її життєтворчості, що і надає актуальності темі даної роботи.

Враховуючи обмежений обсяг статті її *метою* є аналіз лише деяких трансформацій у життєвому просторі особистості як полі її життєтворчості, які спричинені процесами віртуалізації як найсуттєвішими характеристиками сучасного інформаційного суспільства.

Розкриття *ступеня розробленості проблеми* у стислих межах статті є достатньо складним завданням. Адже тема нашої статті поєднує у собі декілька теоретичних площин, кожна із яких є своєрідним магістральним напрямом розвитку сучасної філософської думки. Тому ми обмежимося визначенням лише найважливіших теоретико-методологічних засад нашого дослідження. Застосовуючи поняття “життєвий світ” і “життєвий простір” ми наслідуюмо феноменологічну традицію, репрезентовану, передусім Е. Гуссерлем, М. Гайдеггером, Ю. Габермасом, Б. Вандельфельсом, Н. Лукманом, А. Шютцем та іншими, беручи до уваги ті відмінності, що існують у тлумаченні цих понять. Розглядаючи феномен віртуалізації життєвого простору особистості, ми передусім спираємось на роботи Ж. Бодрійяра, О.Є. Войсункського, І.В. Девтерева, Ж. Делеза, О. Злобіної, О.М. Каріної, І.Г. Корсунцева, М.О. Носова, С.С. Хоружего, М. Епштейна та інших. Для об'єднання цих двох вище названих теоретичних площин у царині життєтворчості особистості ми залучаємо доробок наукової школи життєтворчості особистості під керівництвом Л.В. Сохань [Див. про це більш докладно: 4, с. 105, 111].

Аналіз проблеми. Для відображення сучасної специфіки інформаційного аспекту життя людини в останній час все частіше застосовується поняття “віртуальний простір”. У такому ракурсі віртуальний простір розглядається як простір, який породжений сучасними інформаційними і комунікативними технологіями і характеризується запрограмованістю та обмеженістю, зміщенням реальності та моделі, наслідком чого є зміщення полюсів того, що означається, і того, що означає. Останнє, в свою чергу призводить до того, що увесь зміст реальності переводиться у площину видовищного,

а сама реальність стає безосновною і в ній відбувається нейтралізація смислу. Але, застосовуючи поняття “віртуальний простір” у контексті життєтворчості особистості, слід враховувати, що поняття віртуальності має онтологічний вимір.

У першому наближенні онтологічний вимір віртуальності виявляється вже у перекладі даного терміну з латині, де він означає можливий, або той, що має можливість виявитись за певних умов. У більш строгому, філософському сенсі онтологічний вимір віртуальності розкривається у зв'язку з характеристикою людського буття як принципово відкритого, такого, що висунуто у царину можливості і тому продукує здатність і потребу людини конструювати світи, створювати ідеальні плани буття і спілкування. У філософії постмодерну онтологічний статус віртуальної реальності обстоює передусім Ж. Делез [1]. У пострадянській філософії найбільш послідовно такий статус віртуальної реальності розкривається у “філософії можливого” М. Епштейна. Він визначає віртуальність як “актуальність самої потенційності, її модальний стан до і поза межами процесу втілення” [5, с. 244].

У даному контексті безумовно заслуговує на увагу і віртуальна гіпотеза Бехера, відповідно до якої людський організм як цілісне утворення являє собою віртуальну форму. Ця гіпотеза набула нового змісту у біофізичних дослідженнях В.П. Казначеева, котрий висловив припущення про взаємодію двох форм просторово-часової організації живої речовини – білково-нуклеїдової і польової. Вже на таких теоретико-методологічних засадах виникає можливість схарактеризувати психологічну реальність як таку, що має віртуальні властивості.

Віртуальний вимір психологічної реальності послідовно досліджується у межах віртуальної психології [3], де у центрі уваги перебуває феномен психічної рефлексії внаслідок якої створюється своєрідний самообраз як відображення в психіці її ж станів, що протікають. У такому ракурсі віртуальність постає як внутрішній досвід, який індивідуально переживається і здатний дати нове розуміння глибин людської істоти, яка прагне подолати суб'єктно-об'єктну межу. Причому віртуальна подія сприймається і переживається людиною як об'єктивна реальність і водночас як вихід за межі звичайного, нормального життя.

Таким чином, введення категорії віртуального в її онтологічному розумінні є необхідним для обґрунтування творчого характеру становлення, зокрема становлення особистості. Можна погодитися з Ж. Делезом, що актуалізація віртуального, яка завжди відбувається за допомогою розрізнення, є творчим процесом. Але для процесів життєтворчості особистості у цілому така актуалізація може мати як позитивне, так і негативне значення.

Актуалізація віртуального як форма трансгресії може сприяти розширенню сфер свідомості і діяльності особистості, розширенням її життєвого світу і життєвих можливостей. Але актуалізація віртуальної складової життєвого світу може бути і деструктивною для особистості, оскільки містить у собі загрозу нічим не обмеженої, демонічної творчості, яка може знищити й особистість, і суще.

Такі подвійні наслідки актуалізації віртуального зумовлені тим, що у віртуальній реальності відбуваються постійні взаємопереходи ніщо у щось. Віртуальний простір є принципово відкритим, антиєрархічним, децентричним, мобільним. Його можна моделювати і змінювати. Усі границі віртуального простору розмиті, гнучкі, прозорі. Внаслідок цього у віртуальному просторі особистість може “приміряти на себе”, програвати різні соціальні ролі, зближувати і засвоювати різні просторові топоси тощо. Але внаслідок відсутності будь-яких меж і обмежень занурення особистості у віртуальний

простір може не тільки розширювати горизонти її життєвого світу, але й нівелювати його ціннісно-смыслову і персональну визначеність, сприяти заміщенню реальності її симулякрами, справжніх, особистісних людських контактів їх поверховими, безособовими формами.

Віртуальний простір створюється людиною, яка зберігає ілюзорну впевненість, що будь-якої миті вона може перервати зв'язок (вимкнути телевізор, комп'ютер), але віртуальні образи і смисли встигають набути вигляду міфологізованого, структурованого поля такої напруги, що людина, яка потрапила до цього поля, продовжує у ньому перебувати. При цьому вона не тільки не розмірковує над тим, заслуговує це поле на підвищену увагу чи ні, але й постійно самоудосконалює навички перебування у ньому – приймає комплекс допущень, вивчає правила поведінки, створює особливі ритуали. Погано це чи ні?

Для людини, яка з огляду на якісь життєві обставини залишилася одна, випала із звичайного для неї соціокультурного середовища, така віртуалізація світу може виконувати компенсаторну, психотерапевтичну функцію. Завдяки цьому людина зберігає соціальний контекст свого життя та життєдіяльності, усвідомлює своє місце в діаді “Я-Інший”, а в ситуації низьких ентропійних значень ще й відбувається підвищення відчуття власної значущості та сили.

Людина, життєвий простір якої раптово звузився (вихід на пенсію, хвороба, що обмежила її фізичні можливості, або наслідки якоїсь життєвої чи психологічної кризи), може вибудовувати віртуальний бік свого життя за допомогою телевізійних серіалів, які неспішним розгортанням дійства, прискіпливим вгляданням у події та наміри запрошують до співтворчості – нові індивідуальні смисли породжуються, відбудовуються та повертаються до сюжету, внаслідок чого з'являється відчуття причетності до чогось більш значущого, ніж повсякденне розгортання життя.

У цих випадках людина контактує не тільки з фактичною реальністю, але й з фактами, феноменами власної свідомості, формами свідомості інших людей, доповнює аналіз первинної реальності реконструкцією символічної віртуальної реальності з тим, щоб краще зрозуміти, віднайти себе у первинній реальності.

Іншої якості набувають ті засоби продукування віртуальної реальності, що спрямовані на загарбання, привласнення внутрішнього світу особистості. Вони охоплюють цілий спектр різних інформаційних навантажень, передусім рекламу. Реклама – первинне функціональне значення якої – допомогти людині орієнтуватися у світі речей та послуг, у суспільстві масового споживання та розвинутих інформаційних технологій перетворюється на самостійну віртуальну реальність, в якій моделюється й агресивно пропагується споживацький спосіб життя. У віртуальному світі реклами гіпертрофується один єдиний причинно-наслідковий зв'язок: “Придбай цей товар – і твоє життя буде щасливим, успішним”. Образно кажучи “Випий ось це, і ти станеш популярним або у тебе з'являться друзі” тощо. Немає різниці між продуктами, що рекламуються, але “якщо вип'єш, то все буде добре”. Весь багатовимірний життєвий простір згортається до єдиного миттєвого зв'язку: став споживачем певного товару – став щасливим.

Не тільки реклама, але й у цілому сучасні інформаційні системи зі зворотнім зв'язком стають все більш впливовим чинником конструювання реальності – індивідуальної та соціокультурної. Передусім це стосується комп'ютерних мереж і комп'ютерних ігор, занурення в які в окремих випадках споріднено із тяжкими формами наркотичної залежності. Виникнення такої залежності спричинено тим, що і комп'ютерні ігри, і кіберпростір Інтернету програмуються з використанням алгоритму “втягування”:

гравцю або користувачу повинно весь час здаватися, що ось-ось, ще маленьке зусилля – і відкриються простори чогось надзвичайного. Таке поступове “втягування” призводить до того, що кіберпростір починає сприйматися людиною не просто як єдина справжня реальність, а, більше того, як єдина реальність, яка завдяки своїй “всеможливості” тільки і варта уваги, оскільки дозволяє людині бути ким завгодно, відкриваючи їй необмежений простір для самореалізації. Але кіберпростір створює лише ілюзію “всеможливості”. У кіберпросторі досвід життя, сполучений із зусиллями і працею задля здійснення бажань, фактично усувається. Усе стає доступним само собою за принципом: “побажай – виповниться”. На зміну власним індивідуальним переживанням, які супроводжує отримання нового досвіду, приходять його пасивно-інформаційне засвоєння, що в свою чергу призводить до швидкого знецінювання будь-якого нового досвіду. Ілюзією “абсолютної свободи” є і вибір віртуальною ідентичності. У віртуальній реальності присутні ті ж форми ідентичностей, ті ж форми стереотипів і моделей поведінки, що і в наявній реальності. У віртуальному топосі існує “різноманітна одноманітність, репрезентована у різних видах обмеженої кількості ціннісних імперативів”. Вибір має вторинний характер, оскільки віртуальна реальність попередньо була сконструйована іншими суб’єктами [Див. про це більш докладно: 2]. Отже, конструктивні щодо життєтворчості особистості можливості віртуального кіберпростору значною мірою зумовлені тим, як вона його сприймає – чи як знаряддя, котре розширює її можливості та захищає від деструктивних впливів, чи як самодостатній аналог життєвого простору, що претендує на буттєву справжність. Саме від цього залежить чи стануть різного роду симуляції, морфінізації, трансформації заміниками почуттів, думок бажань, життєвих устремлень, прагнень, діянь, чи віднайдуть вони своє належне місце у життєвому світі особистості.

Безумовно, не все залежить від суб’єктивного ставлення людини. Адже трансформації життєвого простору, викликані процесами віртуалізації, мають об’єктивний характер. Глобальна комунікативна мережа, яка, насамперед завдяки Інтернету, починає охоплювати собою весь світ, формує новий тип віртуальної реальності, в якій просторово локалізовані життєві світи поступаються місцем гіперпростору глобальної комунікативної мережі. Як наслідок, об’єктивно відбувається проблематизація просторовості як однієї із визначальних характеристик життєвого світу людини. Йдеться про те, що протягом більшої частини історії людства саме просторово локалізовані життєві світи були самоочевидними формами життя, когнітивні атрибути яких формували певні картини світу, а нормативні атрибути – форми неproblemатизованої “конкретної моральності”. Втрата життєвими світами своєї просторової локалізації призводить до того, що людина втрачає свою традиційну домівку в бутті, поширюється феномен “бездомності”. Людина також втрачає визначені традицією засоби життєвої орієнтації.

У гіперпросторі нової віртуальної реальності, сконструйованої глобальною комунікативною мережею, виникає загроза втрати людиною своєї колективної та, як наслідок, персональної ідентичності. Адже властивий культурі модерну механізм формування ідентичності через ототожнення суб’єкта з його навколишнім оточенням вже не спрацьовує, оскільки такого оточення у звичному сенсі вже не існує. З одного боку, окреслена ситуація означає актуалізацію онтологічної віртуальності в процесах життєтворчості особистості, коли вона вже не обмежена у своїх життєвих можливостях, планах, відчуттях всілякими упередженнями, традиціями, забобонами, як психічно хворий сорочкою (Р. Музіль). З іншого ж боку, втрата притаманних традиційній культурі механізмів формування ідентичності, становить загрозу появи “людини без властивостей”

(Р. Музіль), загрозу перетворення людини на функцію багатонаціональної децентрованої мережі комунікацій, розпаду людини у такій мережі.

Причому йдеться не просто про загрозу втратити себе у сенсі нездатності до самоідентифікації, а й у більш широкому смислі – про нездатність до антропологічної самоідентифікації. Для прояснення останньої думки можна навести такий приклад. Під час останнього перепису населення в Росії досить велика кількість молоді відрекомендувалась ельфами, троями або іншими персонажами фантастичного світу Толкієна. І не так важливо, було це переконанням або тільки позою. Важливо те, що реальний і віртуальний світи зімкнулись і в новому життєвому просторі люди почали звільняти місце для ельфів.

Але попри усі ці об'єктивні загрози, інформаційний простір як такий, навіть за умови зростання його віртуального потенціалу, безпосередньо не конструє життєвий простір особистості. Важливим амортизатором безлічі різноманітних зовнішніх впливів, що продукуються інформаційним простором, залишається психологічний простір особистості. Його амортизаційні можливості визначаються насамперед специфікою індивідуального сприйняття, тими фільтрами, що сприяють вибору тієї чи іншої інтерпретації зовнішніх подій. Це сфера індивідуальних можливостей, особистісний потенціал, що може втілитись у реальність. Психологічний простір індивіда, як суб'єктивне відображення реальності, неминуче містить викривлення, зумовлені тією особистістю, що породжує цю суб'єктивну реальність і водночас формується нею.

Висновки. Життя людини розгортається у межах життєвого світу, який окреслює буттєвий регіон повсякденності наших взаємодій з іншими у межах спільної смислової реальності. Під впливом сучасних процесів інформатизації суспільства з їх вираженою віртуальною складовою границі та ціннісно-сміслові підвалини життєвого світу як універсуму життєво-світових угруповань розмиваються і розхитуються. Із універсуму він перетворюється на мультиверсум, в якому співіснують різні життєві світи із власними, часом несумісними моделями поведінки і способами життя. За таких умов зростає значення власних життєтворчих ресурсів особистості. Особистість, щоб не блукати “ельфом” у лабіринтах кимось змодульованої віртуальної реальності, має зайняти творчу позицію стосовно власного життя, докладати свідомих зусиль для розширення свого психологічного простору і зміцнення його ціннісно-сміслових підвалин. Сучасні трансформації життєвого простору особистості загострили проблему вибору: виконувати чужі життєві програми або розробляти і здійснювати власні. Звертаючись до аналогії з комп'ютерним моделюванням, можна стверджувати, що віртуальний простір нашої особистості містить незлічені можливості для моделювання продуктивних життєвих стратегій, які ми можемо освоїти і втілити в життя.

Література:

1. Делез Ж. Различие и повторение. – СПб., 1998.
2. Злобина Е. Экранная версия жизни и изменение личностной субъективности // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 33-37.
3. Носов Н.А. Виртуальная психология. – М., 2000.
4. Степаненко М.Д. Біографічне проектування і життєва компетентність особистості // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – Харків: ООО “Апекс+”, 2005. – Вип. 1 (22). – С. 104 –111.
5. Эпштейн М. Философия возможного. – СПб., 2001.